

Socjotopografia Torunia w okresie międzywojennym w świetle analizy ksiąg adresowych z 1923 i 1932 roku*

*Łukasz Filipski
Toruń*

Wstęp

Badaniem relacji pomiędzy strukturami społecznymi a rozmieszczeniem poszczególnych warstw społecznych w przestrzeni miasta zajmuje się socjotopografia¹. Omawiane tu związki między strukturami społecznymi a układem przestrzennym miasta w określonym czasie ukazą charakterystyczne cechy każdej z dzielnic Torunia oraz koncentrację grup ludnościowych w kontekście przestrzennym. Dotychczas nie powstały prace bezpośrednio traktujące o socjotopografii Torunia w okresie międzywojennym. Zagadnieniami demograficznymi oraz rozbudową miasta w latach 1920–1939 zajmował się Kazimierz Przybyszewski, który badał strukturę społeczno-zawodową mieszkańców Torunia głównie na podstawie powszechnych spisów ludności², natomiast

* Artykuł jest fragmentem pracy magisterskiej pt. „Socjotopografia Torunia w dwudziestoleciu międzywojennym”, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Krzysztofa Mikulskiego na Wydziale Nauk Historycznych UMK.

¹ K. Wąjda, *Socjotopograficzna procedura badawcza*, Rocznik Gdański, t. 65: 2005, s. 140-142.

² K. Przybyszewski, *Toruń w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939). Społeczeństwo i gospodarka*, Toruń 1994.

zmianami strukturalnymi społeczeństwa oraz rozwojem przestrzennym i rozbudową międzywojennego Torunia – Ryszard Sudziński³.

Źródłami, które były podstawą niniejszego opracowania, są dwie księgi adresowe miasta Torunia⁴. Jedna z nich, z 1923 r., zawiera także informacje dotyczące Podgórza oraz powiatu Toruń-Wieś, natomiast druga została wydana tylko dla obszaru miejskiego Torunia na 1932 r. Na podstawie danych pochodzących z ksiąg adresowych o wszystkich samodzielnych lokatorach mających stałe zatrudnienie dokonałem klasyfikacji społeczno-zawodowej mieszkańców według ustalonych kategorii, a następnie utworzyłem dwie bazy danych, które posłużyły do analizy oraz porównania składu społeczno-zawodowego mieszkańców miasta w latach 1923–1932.

Przy omawianiu socjotopografii miasta istotne były źródła archiwalne dla okresu międzywojennego⁵. W źródłach tych znajdowało się mnóstwo zestawień statystycznych dotyczących ludności Torunia, a także wiele informacji traktujących o rozbudowie miasta. Bardzo pomocne okazały się również roczniki statystyczne miasta oraz powszechne spisy ludności, na podstawie których tworzone różne opracowania statystyczne dotyczące Torunia i jego mieszkańców⁶.

³ R. Sudziński, *Infrastruktura i gospodarka komunalna międzywojennego Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. 3, cz. 2: *W czasach Polski Odrodzonej i okupacji niemieckiej (1920–1945)*, Toruń 2006, s. 111-124; tenże, *Przekształcenia strukturalne miasta Torunia w latach 1920–1975*, Toruń 1993, s. 21-54.

⁴ *Księga Adresowa miasta Torunia wraz z Podgórzem i powiatem Toruń-Wieś na rok 1923*, Toruń 1923; *Księga Adresowa i informacyjna miasta Torunia na rok 1932*, Toruń 1932.

⁵ Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia (dalej cyt. APT, AmT), Wydział Prezydyjalny, sygn. 1332: Sprawy statystyki 1922 do 1927 roku; APT, AmT, Wydział Ogólny, sygn. 1750, 1751: Sprawozdania o ruchu ludności 1928–1937 i 1937–1939; APT, AmT, Wydział Administracyjny, sygn. 5247: Zestawienie statystyczne ruchu ludności 1931–1935; APT, AmT, Wydział Budownictwa, sygn. 2900: Sprawozdanie o ruchu budowlanym (1934–1937); APT, AmT, Wydział Budownictwa, sygn. 2860: Plan zabudowy miasta Torunia (1932–1934); APT, AmT, Wydział Budownictwa, sygn. 2857: Akcja rozbudowy miasta 1925–1931.

⁶ *Pierwszy powszechny spis RP z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*, [w:] *Statystyka Polski*, t. 25, Warszawa 1927; *Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931 r., Mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe. Województwo pomorskie*, [w:] *Statystyka Polski*, seria C, z. 75, Warszawa

Analizy składu społeczno-zawodowego ludności Torunia i segregacji społeczno-przestrzennej, czyli rozmieszczenia grup społecznych w przestrzeni miasta w 1923 i 1932 r., udało się dokonać dzięki wyżej wymienionym dwóm księgom adresowym Torunia. Badanym obszarem objęte zostało całe miasto, a zwłaszcza poszczególne dzielnice Torunia.

Księga adresowa z 1923 r. jest zarazem pierwszą księgą w dziejach miasta wydaną w języku polskim. Źródło obfituje w takie informacje jak: wykaz mieszkańców wraz z dokładnym adresem, a także profesją, jaką wykonują, spisy ulic i placów miasta Torunia, budynków prywatnych, urzędów wojskowych i cywilnych oraz pracowników przemysłowo-handlowych. Do analizy składu społeczno-zawodowego ludności miasta oraz segregacji przestrzennej wykorzystano trzeci rozdział źródła⁷. Księga adresowa wymienia 7 dzielnic: Stare Miasto, Nowe Miasto, św. Katarzyny, Mokre, Chełmińskie Przedmieście, Bydgoskie Przedmieście oraz Jakubskie Przedmieście⁸. Całkowita liczba mieszkańców na tym terenie wynosiła 17 306 osób. Było to zaledwie 41,9% ludności Torunia, której liczba wynosiła 41 240 osób⁹. Wynika to z faktu, że księga adresowa zawiera w dużej mierze tylko informacje na temat osób czynnych zawodowo, w mniejszym stopniu odnotowuje kobiety

1938; *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. Województwo pomorskie*, t. 11, Warszawa 1926.

⁷ Rozdział trzeci widnieje w księdze adresowej pod tytułem „Mieszkańcy” i składa się z trzech podtytułów. W analizie kategorii zawodowych mieszkańców oraz rozmieszczenia społeczno-przestrzennego skorzystano ze „Spisu właścicieli domów i lokatorów w porządku alfabetycznym według ulic i numerów domów” oraz „Dodatkowego spisu mieszkańców, którzy zostali opuszczeni lub zameldowali się do pobytu w czasie drukowania Księgi”.

⁸ Według księgi adresowej na obszarze 7 dzielnic Torunia znajdowało się łącznie 160 ulic. Dla bardziej obiektywnego przedstawienia struktury społeczno-zawodowej na poszczególnych ulicach wyszczególniono 3 podkategorie wszystkich ulic Torunia: Ulice Główne (zamieszkiwane przez ponad 100 osób), Ulice Poboczne I typu (średnie zaludnienie od 30 do 100 osób) oraz Ulice Poboczne II typu (niskie zaludnienie do 29 osób). Taki podział zapobiegnie ewentualnemu wskazywaniu ulic słabo zaludnionych jako zdominowanych przez którąś z kategorii społeczno-zawodowych i tym samym porównywaniu z ulicami o wysokim zaludnieniu, co doprowadziłoby do błędnych paraleli oraz wniosków.

⁹ APT, AmT, Wydział Prezydialny, sygn. 1332: Sprawy statystyki 1922 do 1927 r.

utrzymywane przez mężów, a o dzieciach lokatorów bądź właścicieli nie wzmiankuje w ogóle. Pomimo niedoskonałości źródła nie przeszkadza to w odtworzeniu struktury społeczno-przestrzennej, ponieważ w większości osoby pominięte przez księgę adresową należały do tych samych grup społecznych co ich rodziny.

Druga księga adresowa dotyczy 1932 r. i jej struktura wewnętrzna w dużej mierze jest podobna do księgi z 1923 r. Źródło wymienia ponownie 7 dzielnic¹⁰. Całkowita liczba mieszkańców terenu, odnotowana przez tę księgę, wynosi 22 785 osób. Było to więc 41,9% rzeczywistej liczby ludności Torunia, zamieszkującej badany obszar w 1932 r., która wynosiła 54 343 osoby¹¹. Jediną różnicą jest rozbudowana część informacyjna; można w niej znaleźć sporo nowych wiadomości, których nie było we wcześniejszej księdze. Do analizy struktury społeczno-zawodowej oraz rozmieszczenia mieszkańców w przestrzeni miasta posłużył trzeci dział źródła, zatytułowany jako „Część Adresowa”¹².

Informacje uzyskane z dwóch ksiąg adresowych na temat wszystkich samodzielnych lokatorów mających stałe zatrudnienie pozwoliły dokonać klasyfikacji społeczno-zawodowej mieszkańców według ustalonych kategorii. Jednym z najistotniejszych wyznaczników statusu społecznego danej osoby był jej zawód. Ponadto podanie konkretnego miejsca zamieszkania wraz z ulicą oraz numerem domu umożliwiło podział społeczno-przestrzenny osób zamieszkujących poszczególne dzielnice Torunia.

¹⁰ Według księgi adresowej na obszarze 7 dzielnic Torunia znajdowało się łącznie 195 ulic, a więc ich liczba od 1923 r. zwiększyła się o 35.

¹¹ APT, AmT, Wydział Administracyjny, sygn. 5247: Zestawienie statystyczne ruchu ludności 1931–1935. Identyfikacja odwzorowywała rzeczywistość liczba mieszkańców odnotowana przez księgę adresową z 1923 r. Wówczas całkowita liczba mieszkańców tych dzielnic stanowiła też 41,9% ogólnej liczby ludności Torunia. Potwierdza to zatem ponownie, że analizowane księgi adresowe to źródło wiarygodne dla badań socjotopograficznych, umożliwiające odtworzenie segregacji przestrzennej ludności miasta.

¹² Podobnie jak w pierwszym analizowanym źródle posłużono się „Spisem mieszkańców według ulic i numerów domów”.

Klasyfikacja pięciu kategorii społeczno-zawodowych

Wymieniona wyżej kategoryzacja społeczno-zawodowa mieszkańców Torunia oparta została na podziale przyjętym przez Kazimierza Wajdę¹³. W skład I kategorii osób samodzielnych wchodził: przedsiębiorcy, rentierzy, właściciele kamienic, dzierżawcy, kupcy, lekarze, duchowni, wykładowcy akademicki, właściciele zakładów gastronomicznych, restauratorzy, dyrektorzy, kierownicy działów, inspektorzy, oficerowie, wyżsi urzędnicy oraz osoby wykonujące wolne zawody. Do kategorii II należeli: podoficerowie, niżsi urzędnicy, nauczyciele szkół elementarnych, rzemieślnicy, rolnicy oraz pracownicy kolejowi i handlarze. Kategoria III obejmuje wszystkich pracowników najemnych oraz robotników posiadających kwalifikacje. Kategoria IV to robotnicy niewykwalifikowani, osoby bez zawodu, będące studentami, rencistami bądź emerytami, a także wdowy. Do ostatniej kategorii, V, należą osoby, których zawód nie został odnotowany w księdze adresowej. Taki podział na kategorie zawodowe ukazuje mieszkańców Torunia według statusu społecznego. Pierwszą grupę stanowią mieszkańcy bogaci, którym zawód gwarantuje wysoki status społeczny. Kategoria II to warstwy średnie. Mieszkańców mających najniższy status społeczny zaliczono do III i IV kategorii społeczno-zawodowej. Natomiast osoby z niewiadomych powodów nie ujawniające danych na temat pracy, którą wykonują, grupowane są w V kategorii.

Częstym problemem występującym podczas klasyfikacji ludności według grup społeczno-zawodowych była niejasna profesja odnotowana przez źródło. Potwierdzeniem tego może być pojawiający się zawód: agent, który może oznaczać zarówno agenta ubezpieczeniowego, handlowego bądź pośredniczącego. Innym przykładem może być określenie „pomocnik”, które niewiele mówi badaczowi, ponieważ może oznaczać zarówno pomocników lekarskich, jak i pomocników rzemieślniczych, których źródło odnotowuje całe mnóstwo. Zarówno

¹³ K. Wajda, op. cit., s. 140-145. Autor podzielił społeczeństwo miasta na 4 kategorie społeczno-zawodowe. Dodana w tym artykule kategoria V zaliczana była przez K. Wajdę do IV kategorii społeczno-zawodowej. Według mnie podział na V kategorii lepiej uwidatnia kategoryzację społeczeństwa.

w jednej, jak i drugiej księdze adresowej problemem był powtarzający się zawód: maszynista, co może oznaczać maszynistę kolejowego, aczkolwiek źródło odnotowuje też maszynistów teatralnych oraz wodnych.

Porównanie struktury społeczno-zawodowej w poszczególnych dzielnicach miasta

W celu ukazania przemian ludnościowych oraz strukturalnych społeczeństwa porównana zostanie struktura społeczno-zawodowa ludności miasta w 1923 i 1932 r. we wszystkich dzielnicach Torunia¹⁴. Badanie to zobrazuje sytuację każdej dzielnicy i ukazuje, czy te grupy zawodowe, które dominowały na początku okresu międzywojennego, utrzymały swoją dominującą rolę także w 1932 r. Pozwoli to tym samym zaobserwować, w jakim kierunku ewoluowały dzielnice Torunia od początku okresu międzywojennego do połowy lat trzydziestych. Pełne zestawienie dzielnic Torunia ukazujące udział procentowy ludności należącej do poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych w badanym okresie znajduje się w aneksach 1 i 2 na końcu artykułu.

Stare Miasto

Liczba ludności Starego Miasta od 1923 do 1932 r. zwiększyła się o 771 osób. W strukturze społeczno-zawodowej dzielnicy w ciągu blisko dziesięciu lat nie nastąpiły drastyczne zmiany. Według źródła z 1923 r. Stare Miasto było zdominowane przez mieszkańców należących do II kategorii społeczno-zawodowej, spośród których najwięcej było rzemieślników, natomiast mniejszy odsetek stanowili urzędnicy. Analogicznie sytuacja wyglądała według danych z księgi adresowej z 1932 r. Wówczas także dominującą rolę na Starym Mieście odgrywały osoby należące do kategorii II, w tym właśnie rzemieślnicy, którzy nieznacznie zwiększyli jeszcze swoją przewagę nad urzędnikami. W całym badanym okresie kategoria II dominowała m.in. na ulicach Podmurnej, Piekary oraz Rabiańskiej.

¹⁴ Struktura społeczno-zawodowa ludności będzie badana w ramach czterech kategorii społeczno-zawodowych, pominięta zostanie kategoria V ze względu na mały odsetek osób należących do tej grupy.

Najbogatsi, należący do I kategorii, w analizowanym okresie stanowili średnio ponad 16% mieszkańców Starego Miasta, z tym że w 1932 r. było ich blisko 20%. Na początku okresu międzywojennego dominowali tu kupcy, którzy osiedlili się głównie wzdłuż ul. Szerokiej oraz na Rynku Staromiejskim, gdzie I kategoria społeczno-zawodowa w omawianych latach stanowiła wysoki odsetek. Taka sytuacja utrzymywała się też w 1932 r., wówczas Rynek Staromiejski został zdominowany przez warstwę urzędniczą, ale na ul. Szerokiej nadal przeważali kupcy. Ważna postać dwudziestolecia międzywojennego w Toruniu Alfred Krzyżanowski, były dyrektor biura Magistratu oraz autor książki adresowej z 1932 r., mieszkał przy ul. Most Pauliński 1, czyli na Starym Mieście.

Ludność należąca do III i IV kategorii stanowiła w latach 1923–1932 około 47% mieszkańców dzielnicy, były to więc warstwy mniej liczne w porównaniu z dwoma najbogatszymi. W kategorii IV w latach 1923–1932 zwiększył się nieznacznie jej udział z 21,8% do 26%, natomiast w kategorii III nastąpił 2% spadek (z 23,6% na 21,5). Najwięcej mieszkańców z kategorii III mieszkało przy ul. Szerokiej, gdzie odsetek tej warstwy w omawianych latach wynosił blisko 42%; byli to głównie pracownicy najemni. Spośród osób należących do kategorii IV w całym analizowanym okresie najczęściej mieszkało przy ul. Franciszkańskiej. W 1923 r. przeważającym typem zawodowym w tej kategorii byli robotnicy niewykwalifikowani, stanowiący ponad 40%, natomiast w 1932 r. dominowały tu osoby bez zawodu (ponad 50%).

Obszar Starego Miasta od początku dwudziestolecia międzywojennego zdominowany był przez ludność należącą do II kategorii społeczno-zawodowej, a więc warstwę średnią. Sytuacja taka utrzymywała się również w 1932 r., co pozwala stwierdzić, iż była to przeważająca grupa ludności na Starym Mieście w okresie międzywojennym. Najwięcej osób należących do tej warstwy zajmowało się rzemiosłem, znaczny odsetek stanowili też niżsi urzędnicy. Podobnie najbogatsi mieszkańcy także mieli wysoki udział na Starym Mieście. Liczba osób należących do kategorii I od 1923 do 1932 r. wzrosła o kilka procent. Najwięcej osób spośród kategorii I w 1923 r. należało do warstwy kupieckiej (40%), a w 1932 r. dominowali tu właściciele zakładów, dyrektorzy

oraz przedsiębiorcy, natomiast warstwa kupiecka stanowiła 30%, nadal odgrywając istotną rolę. To właśnie z inicjatywy kupców zmienił się układ komunikacyjny Starego Miasta i powstała linia tramwajowa na Rynku Staromiejskim. Duży odsetek warstwy najzamożniejszej w latach 1923–1932 stanowili też wyżsi urzędnicy, zarówno państwowi, jak i miejscy. Dzięki nowym inwestycjom budowlanym i wzniesieniu wielu obiektów użyteczności administracyjnej i państwowej, warstwa urzędnicza zdobywała nowe miejsca pracy. Przykładowym miejscem o ich wysokim odsetku były w 1932 r. m.in. ulice Wały i Chełmińska, gdzie w latach 1928–1931 powstał budynek przeznaczony na siedzibę Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego, ulokowany dokładnie w narożniku Placu Teatralnego. Dominacja I i II kategorii na Starym Mieście w całym badanym okresie potwierdza, jak bardzo atrakcyjnym terenem dla ludności zamożnej była historyczna dzielnica Torunia.

Nowe Miasto

W Nowym Mieście, wchodzącym w skład śródmieścia, od początku lat dwudziestych do 1932 r. liczba ludności wzrosła o 371 osób. Nadal dominowali tam mieszkańcy należący do II kategorii społeczno-zawodowej, którzy w 1932 r. stanowili 34,1% ogółu ludności tej dzielnicy. W całym badanym okresie przeważającym typem zawodowym tej kategorii była warstwa rzemieślnicza, natomiast nieco mniej liczną zbiorowość stanowili niżsi urzędnicy. Według księgi adresowej z 1932 r. aż 55% ogółu ludności należącej do kategorii II to rzemieślnicy różnych branż, w porównaniu z 1923 r. w grupie tej nastąpił ponad 10% wzrost. W całym analizowanym okresie kategoria ta dominowała m.in. na ulicach Małe Garbary oraz Prostej.

W omawianych latach ludność najzamożniejsza była liczną zbiorowością na terenie Nowego Miasta (około 20% mieszkańców dzielnicy). Od 1923 do 1932 r. liczba ludności należącej do kategorii I wzrosła o blisko 3%. Podobnie jak na Starym Mieście grupą przeważającą na tym terenie od początku lat dwudziestych byli kupcy, którzy w 1932 r. stanowili 25% ogółu mieszkańców kategorii I. Kupcy osiedlili się głównie na Rynku Nowomiejskim, ul. Królowej Jadwigi oraz na kilku ulicach przyległych do rynku. Obszar ten był charakterystyczny dla tej

warstwy i de facto zamieszkiwała ona tam przez cały analizowany okres. Liczną zbiorowością w Nowym Mieście w latach trzydziestych byli także wyżsi urzędnicy. Źródło podaje, że w 1932 r. warstwa ta stanowiła 22% kategorii I. Warto wspomnieć, iż wojewoda pomorski Jan Brejski był jednocześnie właścicielem i mieszkańcem kamienicy nr 16 na ul. Wola Zamkowa w dzielnicy nowomiejskiej.

Ludność należąca do III i IV kategorii w latach 1923–1932 stanowiła około 44% mieszkańców dzielnicy. Warstwy najbiedniejsze odgrywały tu zatem mniejszą rolę. Taka tendencja utrzymywała się od początku okresu międzywojennego i była charakterystyczna dla całego śródmieścia, gdzie ceny działek były zbyt wysokie dla ludności mniej zamożnej. Kategoria IV w latach 1923–1932 zwiększyła nieznacznie swój udział procentowy z 20,3% do 24,6%, natomiast w kategorii III nastąpił przeszło 2,5% spadek (z 22,6% na 19,9%). W całym badanym okresie najwięcej mieszkańców należących do kategorii III zamieszkiwało ulice Przedzamcze oraz Piernikarską, gdzie udział procentowy tej warstwy wynosił blisko 33%. Najwięcej osób spośród tej kategorii w latach 1923–1932 było pracownikami najemnymi, natomiast mniejszość stanowili robotnicy wykwalifikowani. Kategoria IV przeważała w omawianym okresie m.in. na ul. św. Katarzyny, stanowiąc tam ponad 35% ogółu mieszkańców, oraz na ul. Szpitalnej, gdzie odsetek badanej grupy w latach 1923–1932 sięgał blisko 80%. Przy większości z nich nie podano zawodu, najprawdopodobniej były to osoby starsze, pacjenci pobliskiego szpitala.

Nowe Miasto, wchodzące w skład śródmieścia, było w większości zamieszkiwane przez ludność o wysokim statusie społecznym. Największy udział w okresie międzywojennym miała tu także kategoria II – 35% ogółu ludności tej dzielnicy. Najwięcej osób należących do tej warstwy było rzemieślnikami, mniejszy odsetek stanowili niżsi urzędnicy. Łącznie kategorie I i II w latach 1923–1932 stanowiły aż 55% ogółu mieszkańców Nowego Miasta. Dzielnica ta pod względem składu społeczno-zawodowego miała zbliżony charakter do sąsiedniego Starego Miasta, w którym warstwa kupiecka także odgrywała przeważającą rolę. Podobnie było w przypadku rzemieślników oraz urzędników różnych instytucji, którzy chętnie osiedlali się zarówno na No-

wym, jak i Starym Mieście. Mniej natomiast przebywało tu ludności biednej należącej do kategorii III, a także IV, wśród której większość stanowili pracownicy najemni oraz osoby bez zawodu. Tej grupie ludności trudno było egzystować w centrum miasta, gdzie ceny mieszkań były wysokie, dlatego śródmieście jak gdyby z góry było zarezerwowane w większości dla mieszkańców zamożnych.

Dzielnica św. Katarzyny

Teren dzielnicy św. Katarzyny w okresie międzywojennym był obszaro i ludnościowo najmniejszym ze wszystkich dzielnic Torunia. Od 1923 do 1932 r. liczba ludności wzrosła tam zaledwie minimalnie (z 493 osób w 1923 r. do 522 osób w 1932 r.). Grupą przeważającą byli tu mieszkańcy należący do kategorii II. W omawianym okresie warstwa ta stanowiła ponad 31% ludności dzielnicy. W 1923 r. dominującym typem zawodowym kategorii II była warstwa urzędnicza oraz podoficerowie wojskowi. Podobnie było w 1932 r., z tym że przeważającą wówczas grupą byli rzemieślnicy, którzy stanowili 38% mieszkańców, natomiast urzędnicy i wojskowi w dalszym ciągu w znacznym stopniu zamieszkiwali tę dzielnicę. W całym badanym okresie kategoria II dominowała na ulicach Warszawskiej oraz Piastowskiej.

Najzamożniejsi mieszkańcy należący do kategorii I, obok wyżej omówionej warstwy, byli jedną z liczniejszych grup na Nowym Mieście. Od 1923 do 1932 r. ich liczba wzrosła o ponad 3% (z 21,7% do 24,9% ogółu ludności dzielnicy). Od początku okresu międzywojennego przeważali na tym terenie oficerowie wojskowi oraz kupcy, a w 1932 r. znaczną grupą w dzielnicy św. Katarzyny byli także wyżsi urzędnicy państwowi. Swoją obecność zaznaczyły tu również wolne zawody, wśród których spory odsetek stanowili lekarze (w 1932 r. księga odnotowała 9 lekarzy, w tym jednego okulistę mieszkającego na placu św. Katarzyny 7, notabene prawie połowa lekarzy mieszkała właśnie tutaj). Najwięcej osób należących do kategorii I mieszkało w latach 1923–1932 przy ulicach Kazimierza Jagiellończyka, Warszawskiej oraz Poniatowskiego.

Mieszkańców należących do III i IV kategorii w latach 1923–1932 było około 43% w całej dzielnicy św. Katarzyny. Na początku lat dwu-

dziestych kategoria III stanowiła 26,4% i do 1932 r. nastąpił 2% spadek, natomiast kategoria IV zwiększyła swój udział procentowy w dzielnicy z 16% do 18,8% mieszkańców. Osób z warstw niższych było tu zatem znacznie mniej w porównaniu z ludnością najbogatszą. Występowało tu podobne zjawisko jak w dwóch wcześniej przeanalizowanych dzielnicach, z tym że brak ludności najbiedniejszej wynikał również z dużego odsetka wojskowych, którzy stacjonowali na terenie dzielnicy św. Katarzyny. Największa liczba mieszkańców należących do kategorii III zamieszkiwała w 1923 r. ulicę Dąbrowskiego, natomiast w 1932 r. omawiana zbiorowość przeważała na placu św. Katarzyny. W tej kategorii w latach 1923–1932 najwięcej było pracowników najemnych. Tereny w większym stopniu zasiedlone przez kategorię IV w tym czasie to m.in. ulice Piastowska oraz Warszawska. Wśród mieszkańców należących do kategorii IV na początku lat dwudziestych najwięcej było wdów oraz emerytów, a w latach trzydziestych dominującą grupą były osoby bez zawodu, czyli ludność niepracująca.

Podsumowując, dzielnica św. Katarzyny była terenem, na którym przeważały warstwy najzamożniejsze; w latach 1923–1932 stanowiły one łącznie blisko 60% mieszkańców dzielnicy. Analizowany obszar miał więc strukturę społeczno-zawodową zbliżoną do Starego i Nowego Miasta, co wynikało z bliskiego usytuowania tej dzielnicy względem centrum miasta. Co więcej, według książki adresowej Torunia z 1936 r., obszar dzielnicy św. Katarzyny został wcielony wraz ze Starym i Nowym Miastem do śródmieścia i odtąd do końca okresu międzywojennego te trzy toruńskie dzielnice występowały pod wspólną nazwą. Nie był to oczywiście jedyny powód tak wysokiego odsetka ludności najbogatszej na tym obszarze. Wpływ na taki stan rzeczy miał również charakter wojskowy dzielnicy i liczne kompleksy koszar oraz domy wojskowe, tym samym najwięcej było tu oficerów oraz podoficerów wojskowych należących do dwóch najbogatszych kategorii. Mniejszy udział procentowy w dzielnicy św. Katarzyny miała warstwa najbiedniejsza, a więc ludność z kategorii III i IV, wśród której w całym okresie międzywojennym dominowali pracownicy najemni oraz osoby bez zawodu.

Mokre

Liczba mieszkańców na terenie Mokrego od 1923 do 1932 r. zwiększyła się o 2540 osób. W żadnej z dzielnic toruńskich w omawianym okresie nie odnotowano takiego wzrostu. Według źródła w 1923 r. Mokre było w większości zamieszkiwane przez ludność należącą do IV kategorii społeczno-zawodowej, która stanowiła tu 45% (1830 osób). W 1932 r. było analogicznie, z tym że omawiana grupa liczyła 2838 osób, a więc powiększyła się od 1923 r. aż o ponad 55%. Jeszcze na początku okresu międzywojennego robotników niewykwalifikowanych było tu blisko 70%, a ludności niepracującej tylko 14% wszystkich osób należących do kategorii IV. Sytuacja uległa zmianie w 1932 r., gdy robotnicy niewykwalifikowani stanowili już tylko 50% ogółu badanej zbiorowości, a odsetek osób bez zawodu wzrósł z 14% do 32%. Najwięcej przybyło zatem osób bezrobotnych bez określonej profesji, które w wyniku wielkiego kryzysu ekonomicznego w większości straciły pracę w zakładach przemysłowych na Mokrem. Omawiana zbiorowość w całym okresie międzywojennym zamieszkiwała licznie m.in. ulice Pod Dębową Górą, Jana Olbrachta, Bażyńskich, Lelewela, Kołłątaja oraz Wiązową.

Mieszkańcy należący do I kategorii w całym badanym okresie byli najmniej liczną grupą zamieszkującą Mokre. W latach 1923–1932 stanowili oni od 6,4% do 9,2% ogółu mieszkańców dzielnicy. Większe skupiska ludności tej kategorii w latach 1923–1932 spotykamy tylko na ulicach Legionów, Łąkowej oraz Wałdowskiej. Najwięcej spośród nich to osoby wykonujące wolne zawody, jednak sporo było kupców, którzy stanowili blisko 20% mieszkańców tej kategorii. Niski odsetek ludności najzamożniejszej na Mokrem wynikał z faktu, że była to bardzo zaniedbana dzielnica Torunia, o charakterze przemysłowym, znacznie oddalona od centrum miasta, co odstraszało bogatych mieszkańców, którzy przeważali w obrębie przedmieść centralnych.

Warstwa średnia, czyli osoby należące do II kategorii, była drugą po dominującej warstwie najbiedniejszej najliczniejszą grupą na Mokrem. Przez cały badany okres stanowiła ona około 35% mieszkańców dzielnicy. Od 1923 do 1932 r. liczba ludności należącej do kategorii II zwiększyła się o 760 osób. Wśród grup zawodowych dominowali tu

rzemieślnicy. W 1923 r. było ich blisko 40%, natomiast w 1932 r. już 53% wszystkich profesji kategorii II. Niżsi urzędnicy w badanym czasie stanowili prawie 20%. Mieszkało tu także wielu pracowników kolei, głównie przy ulicach Kościuszki, Grudziądzkiej, Kołłątaja, Piaskowej, Chrobrego, Kilińskiego oraz Podgórznej.

Kategoria III w latach 1923–1932 zajmowała około 11% mieszkańców Mokrego. Najwięcej z nich w 1923 r. mieszkało przy ulicy Panieńskiej, natomiast w 1932 r. omawiana zbiorowość przeważała na ulicach Kordeckiego, Wielki Rów oraz Żółkiewskiego. Od początku badanego okresu najliczniejszą grupą zawodową na Mokrem byli robotnicy wykwalifikowani, których liczba w 1932 r. jeszcze znacznie wzrosła. W omawianym czasie źródło odnotowało mniej pracowników najemnych.

Mokre w całym okresie międzywojennym było zdominowane przez ludność najbiedniejszą należąca do IV kategorii społeczno-zawodowej. Łącznie kategorie III i IV, czyli cała ludność najuboższa, stanowiły ponad 50% mieszkańców dzielnicy. Ze względu na duże skupisko zakładów przemysłowych najliczniejszą grupą zawodową na Mokrem byli robotnicy niewykwalifikowani oraz wykwalifikowani. W 1932 r. wzrósł także odsetek ludności niepracującej, bez profesji, co spowodowane było wysokim bezrobociem w Toruniu, powiązaniem ze skutkami wielkiego kryzysu ekonomicznego, który musiał być odczuwany najbardziej w dzielnicach przemysłowych miasta. Usytuowanie dworca kolejowego Toruń-Mokre na obszarze omawianej dzielnicy miało wpływ na znaczny odsetek pracowników kolei w całym okresie międzywojennym. W latach 1923–1932 na Mokrem chętnie osiedlali się również rzemieślnicy, natomiast warstwa najbogatsza uważała tę zaniedbaną dzielnicę Torunia za mało atrakcyjną i tym samym miała na tym obszarze najmniejszy udział procentowy.

Chelmińskie Przedmieście

Na Chelmińskim Przedmieściu od początku lat dwudziestych do 1932 r. liczba ludności wzrosła o 656 osób. Według książki adresowej w 1923 r. przeważali tam mieszkańcy należący do IV kategorii społeczno-zawodowej, spośród których najwięcej było robotników nie-

wykwalifikowanych, natomiast mniejszy odsetek stanowiły osoby bez zawodu oraz emeryci. Podobnie wyglądała sytuacja w 1932 r., z tym że liczba robotników niewykwalifikowanych zmniejszyła się nieznacznie, a zwiększył się odsetek osób bez profesji. W latach 1923–1932 najwięcej osób mieszkało m.in. przy ulicach Koniuchy (w całym badanym okresie kategoria IV stanowiła tam blisko 70% mieszkańców), Grunwaldzkiej oraz Szosie Chełmińskiej.

Warstwa najbogatsza tylko w niewielkim stopniu była reprezentowana na terenie omawianej dzielnicy. W 1923 r. mieszkańcy należący do kategorii I stanowili tu tylko 5%, natomiast pod koniec badanego okresu odsetek ten wzrósł o 3,5%, lecz nadal było to niecałe 9% populacji Chełmińskiego Przedmieścia. W latach 1923–1932 przeważającą grupą zawodową w kategorii I na tym obszarze byli wyżsi urzędnicy oraz kupcy (prawie 50%). Należy wspomnieć, iż Antoni Bolt, prezydent miasta Torunia w latach 1924–1936, mieszkał przy ul. Grunwaldzkiej 64. Chełmińskie Przedmieście wybrał również znany architekt Franciszek Krzywda-Polkowski, który według księgi adresowej z 1923 r. mieszkał w kamienicy nr 86 przy ul. Szosa Chełmińska.

Warstwa średnia była obok ludności najbiedniejszej najliczniejszą grupą zamieszkującą badaną dzielnicę. W całym okresie międzywojennym osoby należące do kategorii II stanowiły 32% ogółu mieszkańców Chełmińskiego Przedmieścia. Dominującą grupą zawodową tej kategorii w latach 1923–1932 byli rzemieślnicy. Mniejszy odsetek stanowili niżsi urzędnicy, których procentowy udział wzrósł z 16% do 18,6%. Liczną zbiorowością na Chełmińskim Przedmieściu byli też pracownicy kolejowi, prawdopodobnie powiązani z Mokrem. Wielu z nich mieszkało m.in. przy ulicach Szosa Chełmińska oraz Grunwaldzka.

Ludność biedna, należąca do kategorii III, w całym badanym okresie stanowiła blisko 12% mieszkańców Chełmińskiego Przedmieścia. Od początku lat dwudziestych najliczniejszą grupą zawodową na Mokrem byli robotnicy wykwalifikowani. Mniej natomiast było pracowników najemnych, których liczba nieznacznie zwiększyła się w 1932 r.

Podsumowując, na obszarze Chełmińskiego Przedmieścia w okresie międzywojennym przeważała kategoria IV, czyli w większości robotnicy niewykwalifikowani. Łącznie kategorie III i IV stanowiły

wówczas blisko 60% mieszkańców dzielnicy, co pozwala stwierdzić, że analizowany obszar, podobnie jak Mokre, był terenem zdominowanym przez biedną ludność robotniczą. Chełmińskie Przedmieście było położone de facto przy Mokrem, gdzie pracowało wielu robotników, którzy ze względów komunikacyjnych osiedlali się na terenie omawianej dzielnicy. Ponadto te dwie dzielnice od początku okresu międzywojennego zmieniały swój zasięg terytorialny i wzajemnie na siebie nachodziły. Przykładowo ul. Małachowskiego, należąca w 1923 r. do Chełmińskiego Przedmieścia, już w 1932 r. należała do Mokrego, analogicznie było w przypadku ul. Krótkiej. Dzielnicę tę zamieszkiwała też warstwa średnia, którą w większości reprezentowali rzemieślnicy oraz niżsi urzędnicy państwowi i prywatni.

Bydgoskie Przedmieście

Liczba mieszkańców Bydgoskiego Przedmieścia od 1923 do 1932 r. zwiększyła się o 1145 osób. Grupą przeważającą na tym terenie były osoby należące do kategorii II, które na początku lat dwudziestych stanowiły 35,5%, a pod koniec badanego okresu 31,5% ogółu mieszkańców dzielnicy. Najwięcej było tu rzemieślników oraz urzędników, którzy łącznie w latach 1923–1932 stanowili od 60% do 70% mieszkańców należących do kategorii II. Miejscami, w których omawiana zbiorowość występowała najczęściej, są m.in. ulice Koszarowa, Sienkiewicza oraz Słowackiego.

Liczną grupą na Bydgoskim Przedmieściu były osoby należące do kategorii I. Od 1923 do 1932 r. liczba ludności należącej do tej warstwy wzrosła o ponad 3% (z 17,7% do 20,8%). Wśród nich najwięcej było wyższych urzędników oraz oficerów wojskowych lub policji. Mieszkańcy należący do tej kategorii dominowali w latach 1923–1932 m.in. na ul. Szopena oraz ul. Reja. Według danych z księgi adresowej Stefan Michałek, prezydent miasta Torunia w latach 1922–1924, mieszkał na Bydgoskim Przedmieściu w kamienicy przy ul. Mickiewicza 18. Franciszek Bala, pełniący urząd wiceprezydenta Torunia w 1932 r., mieszkał natomiast na ul. Mickiewicza 81a. Inną znaną osobistością zamieszkującą Bydgoskie Przedmieście był redaktor „Słowa Pomorskiego” Marian Sydow, który mieszkał w kamienicy nr 30 przy ul. Mic-

kiewiczza. Wincenty Łącki, sprawujący stanowisko starosty krajowego, mieszkał na ul. Mickiewicza 24, a Stefan Sacha, poseł oraz przy tym naczelnik „Słowa Pomorskiego” – na ul. Mickiewicza 28.

Mieszkańcy należący do III i IV kategorii w całym okresie międzywojennym stanowili około 45-46% mieszkańców dzielnicy. Na początku lat dwudziestych kategoria III stanowiła 20,4% i do 1932 r. nastąpił jej 2% spadek, natomiast udział procentowy mieszkańców Bydgoskiego Przedmieścia kategorii IV zwiększył się z 25% do 28,8%. W porównaniu z dwiema bogatszymi grupami warstwy niższe stanowiły mniejszość i taka tendencja występowała w całym analizowanym okresie. Spory odsetek ludności należącej do kategorii III zamieszkiwał w latach 1923–1932 m.in. ulice Moniuszki, Bydgoską i Konopnickiej. Najwięcej osób spośród kategorii III było pracownikami najemnymi. Tereny w większym stopniu zasiedlone przez kategorię IV to m.in. ul. Stroma oraz ul. Bydgoska. Wśród mieszkańców należących do kategorii IV najwięcej było osób bez profesji, natomiast znacznie mniej robotników niewykwalifikowanych.

Bydgoskie Przedmieście w dwudziestoleciu międzywojennym było osiedlem zdominowanym w większości przez warstwy najzamożniejsze. Kategorie I i II obejmowały w latach 1923–1932 łącznie około 53% mieszkańców dzielnicy, spośród których najwięcej było urzędników państwowych różnego szczebla oraz rzemieślników i oficerów służb mundurowych. Wybór Bydgoskiego Przedmieścia przez warstwy najzamożniejsze wynikał zarówno z historycznie utwierdzonego prestiżu tej dzielnicy, jak też z wielu inwestycji budowlanych oraz dużych powierzchni parków i zieleńców. Mniejsze zainteresowanie omawianą dzielnicą wykazywały warstwy najniższe. Przeważali wśród nich pracownicy najemni oraz osoby bez określonej profesji, czyli bezrobotni. Bydgoskie Przedmieście było jedną z bardziej rozwiniętych dzielnic międzywojennego Torunia, co miało wpływ na osiedlanie się tam ludności najzamożniejszej.

Jakubskie Przedmieście

Ostatnią porównywaną dzielnicą jest Jakubskie Przedmieście, którego liczba mieszkańców od 1923 do 1932 r. zwiększyła się tylko o 66

osób. Grupą dominującą była tam kategoria IV. Na początku okresu międzywojennego warstwa ta stanowiła 44%, natomiast w 1932 r. 41% mieszkańców dzielnicy. W kategorii IV w latach 1923–1932 przeważali robotnicy niewykwalifikowani, mniejszość stanowiły osoby bez zawodu, aczkolwiek w latach trzydziestych było ich blisko 30%. W całym analizowanym okresie najwięcej mieszkańców tej kategorii zamieszkiwało m.in. ulice Przy Rzeźni oraz Winnica.

Kategoria I stanowiła niewielki element społeczności Jakubskiego Przedmieścia, nie przekraczając w latach 1923–1932 nawet 8% mieszkańców. Najwięcej osób należących do tej warstwy to oficerowie służb mundurowych oraz właściciele zakładów.

Warstwy średnie, czyli mieszkańcy należący do II kategorii społeczno-zawodowej, były drugą najliczniejszą grupą na Jakubskim Przedmieściu w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W 1923 r. stanowiły 37,6%, natomiast w 1932 r. 38,6% ogółu mieszkańców dzielnicy. Najwięcej z nich mieszkało na ul. Lubickiej oraz ul. Studziennej. Dominującą warstwą kategorii II w latach 1923–1932 byli rzemieślnicy różnych branż, natomiast mniejszy odsetek wykazywali niżsi urzędnicy.

Mieszkańcy należący do kategorii III w latach 1923–1932 stanowili około 10% ogółu ludności Jakubskiego Przedmieścia. Wśród nich dominowali robotnicy wykwalifikowani (50% mieszkańców tej kategorii – taki odsetek utrzymał się do końca okresu międzywojennego).

Pomimo dominacji warstw najniższych na terenie Jakubskiego Przedmieścia można tam zauważyć dość zróżnicowaną strukturę społeczno-zawodową związaną z dużym odsetkiem ludności należącej do kategorii II. W 1932 r. tylko 2,5% różniło kategorię II od kategorii IV. Tak wymieszany skład zawodowy mieszkańców wiązał się z przeobrażeniami Jakubskiego Przedmieścia z dzielnicy robotniczej w dzielnicę przemysłową miasta. Proces ten następował stopniowo i dopiero w połowie lat trzydziestych możemy mówić o Jakubskim, że była to druga po Mokrem dzielnica przemysłowa Torunia. Miejsce to prawie w ogóle nie było atrakcyjne dla najbogatszej kategorii I oraz kategorii III.

* * *

Rozpatrując strukturę społeczno-zawodową mieszkańców oraz rozmieszczenie grup zawodowych w przestrzeni Torunia w latach 1923–1932 zauważamy, jak bardzo większość dzielnic toruńskich zachowywała swój pierwotny charakter. Od początku okresu międzywojennego w śródmieściu osiedlały się przede wszystkim warstwy bogate, którym profesja zapewniała wysokie dochody. Charakterystycznym przykładem byli kupcy, którzy najchętniej osiedlali się na terenie Starego Miasta i była to tendencja widoczna w całym badanym czasie. Oprócz śródmieścia najbogatsza grupa ludności licznie osiedliła się w dzielnicy św. Katarzyny, usytuowanej blisko centrum miasta. Ponieważ znajdowały się tam koszary oraz domy przeznaczone dla wojskowych, przeważającym typem zawodowym byli oficerowie wojsk lądowych. Kategorie I i II chętnie zasiedlały również Bydgoskie Przedmieście, co wiązało się z istnieniem parków i zieleńców na obszarze tej dzielnicy, czyli miejsc wypoczynku atrakcyjnych dla bogatych mieszkańców. Dzielnicami w mniejszym stopniu zamieszkanymi przez warstwy najzamożniejsze były przedmieścia peryferyjne, oddalone od historycznej substancji miasta. Takimi dzielnicami były m.in. Mokre oraz Chełmińskie Przedmieście, tereny w większości zamieszkałe przez biedną ludność robotniczą, czyli osoby należące do IV kategorii społeczno-zawodowej. Od początku lat dwudziestych w tych dzielnicach dominowali robotnicy niewykwalifikowani. Zarówno na Mokrem, jak i na Chełmińskim Przedmieściu istniały charakterystyczne dla całego analizowanego okresu tereny zamieszkałe wyłącznie przez ludność najuboższą (Dębowa Góra, Kozackie Góry). Interesującą dzielnicą międzywojennego Torunia było Jakubskie Przedmieście; jeszcze na początku lat dwudziestych miało charakter dzielnicy robotniczej, z blisko 45% robotników niewykwalifikowanych, ale dzięki nowym inwestycjom na przełomie lat trzydziestych stawało się dzielnicą przemysłową międzywojennego Torunia, z widoczną, dość zróżnicowaną strukturą społeczno-zawodową i większym odsetkiem osób należących do zamożniejszych warstw ludności.

Aneks 1

Rok 1923

Stare Miasto

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	538	16,0
II	1238	36,9
III	791	23,6
IV	731	21,8
V	56	1,7
Razem	3354	100,0

Nowe Miasto

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	372	17,9
II	772	37,0
III	472	22,6
IV	423	20,3
V	45	2,2
Razem	2084	100,0

św. Katarzyny

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	107	21,7
II	171	34,7
III	130	26,4
IV	79	16,0
V	6	1,2
Razem	493	100,0

Mokre

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	261	6,4
II	1501	36,9
III	424	10,4
IV	1830	45,0
V	54	1,3
Razem	4070	100,0

Chelmińskie Przedmieście

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	59	4,9
II	377	31,7
III	146	12,3
IV	589	49,5
V	19	1,6
Razem	1190	100,0

Bydgoskie Przedmieście

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	832	17,7
II	1671	35,5
III	959	20,4
IV	1176	25,0
V	69	1,4
Razem	4707	100,0

Jakubskie Przedmieście

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	81	6,3
II	482	37,6
III	148	11,5
IV	564	44,0
V	8	0,6
Razem	1283	100,0

Aneks 2

Rok 1932

Stare Miasto

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	806	19,5
II	1341	32,5
III	888	21,5
IV	1073	26,0
V	17	0,5
Razem	4125	100,0

Nowe Miasto

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	511	20,8
II	838	34,1
III	488	19,9
IV	608	24,8
V	10	0,4
Razem	2455	100,0

św. Katarzyny

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	130	24,9
II	163	31,2
III	128	24,5
IV	98	18,8
V	3	0,6
Razem	522	100,0

Mokre

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	605	9,2
II	2261	34,2
III	833	12,6
IV	2838	42,9
V	73	1,1
Razem	6610	100,0

Chelmińskie Przedmieście

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	156	8,5
II	591	32,0
III	272	14,7
IV	810	43,9
V	17	0,9
Razem	1846	100,0

Bydgoskie Przedmieście

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	1219	20,8
II	1844	31,5
III	1065	18,3
IV	1687	28,8
V	37	0,6
Razem	5852	100,0

Jakubskie Przedmieście

Kategoria społeczno-zawodowa	Liczba osób	%
I	113	8,4
II	521	38,6
III	147	10,9
IV	554	41,1
V	14	1,0
Razem	1349	100,0

Sociotopography of Toruń in the interwar period in the light of the analysis of address books of 1923 and 1932

The interwar period in Toruń constituted an important stage in the city's history. Some changes took place in the sociotopographic structure of Toruń's districts, which this article discusses. Relations between social structures and the spatial layout of the city in 1923 and 1932 allowed the author to present the specific nature of each district showing the character of each of the districts along with the description of the socio-professional composition of inhabitants divided into five social classes. The picture of the interwar Toruń presented in the article in the sociotopographic context allowed the author to show the wealth of individual districts and streets in the years 1923–1932. Most districts in Toruń preserved their original character both in terms of distribution of various groups of inhabitants and their socio-professional composition, which is an essential aspect in the history of the city.

Die Sozialtopografie von Thorn in der Zwischenkriegszeit im Licht der Analyse von Adressbüchern aus den Jahren 1923 und 1932

Die Zwischenkriegszeit in Thorn war historisch gesehen eine sehr wichtige Etappe in der Geschichte der Stadt. In der sozialtopografischen Struktur der Stadtteile von Thorn kam es zu gewissen Veränderungen. Die Zusammenhänge zwischen den sozialen Strukturen und der räumlichen Ordnung der Stadt in den Jahren 1923 und 1932 erlaubten es, die Besonderheit jedes Stadtteils zu veranschaulichen, den Charakter der jeweiligen Siedlung aufzuzeigen sowie die soziale und berufliche Zusammensetzung der Einwohnerschaft zu beschreiben, wobei fünf Besitzklassen unterschieden wurden. Die in dem Artikel gegebene Darstellung vom Thorn der Zwischenkriegszeit in sozialtopografischer Hinsicht ließ ein anschauliches Bild vom Wohlstand einzelner Stadtteile und Straßen in den Jahren 1923–1932 entstehen. Die meisten Siedlungen in Thorn hatten ihren ursprünglichen Charakter bewahrt, sowohl im Hinblick auf die Verteilung einzelner Einwohnergruppen wie auf die sozial-berufliche Zusammensetzung, was einen wichtigen Aspekt für die Gesamtgeschichte der Stadt darstellt.